

Józef Chałasiński

W pięćdziesięciolecie niepodległości 1918-1968

Przegląd Socjologiczny / Sociological Review 22/2, 7-12

1968

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

W PIĘCDZIESIĘCIOLECIE NIEPODLEGŁOŚCI
1918—1968

Pięćdziesiąt lat, pół wieku. Historycy rozpoczęli już dyskusję nad tym półwieczem. Czesław Madajczyk, dyrektor Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk, otwierając dyskusję na łamach „Miesięcznika Literackiego” (czerwiec 1968) na temat II Rzeczypospolitej pisze: „Zbliżamy się do 50 rocznicy odzyskania niepodległości. Ten moment skłania do podzielenia się w gronie specjalistów przemyśleniami nad charakterem i rolą państwowości polskiej [...] Państwo można rozpatrywać: jako aparat władzy oraz w znaczeniu ogólnym, prawno-organizacyjnym [...] Funkcję klasową państwa polskiego w okresie międzywojennym można by określić krótko [...] burżuazja i ziemiaństwo wywierały decydujący wpływ na kształtowanie się aparatu władzy i na jego funkcjonowanie. Poza tą funkcją państwo spełniało szereg innych funkcji. Państwo stwarzało warunki, które były istotne dla rozwoju życia narodowego. Istnienie państwa sprzyjało aktywności świadomości narodowej, przetwarzaniu kraju i ludzi [...] Ogromną rolę odegrało państwo polskie w likwidacji odrębności pozostałych po zaborach, w procesie integracji w jeden organizm gospodarczy, administracyjny i kulturalno-obyczajowy”.

W dyskusji opublikowanej na łamach wspomnianego „Miesięcznika Literackiego” pt. *II Rzeczpospolita (Dyskusja historyczna)* bezpośrednim tematem refleksji są lata międzywojenne. Ocena tamtych lat zaczęła się jednak znacznie wcześniej; zawierała się ona w założeniach i celach rewolucji socjalistycznej w naszym kraju. A gdy na dwudziestolecie Polski Ludowej dokonywano oceny tego dwudziestolecia, to w ocenie tego okresu zawierała się pośrednio ocena okresu poprzedniego.

Z publikacji przedstawiających obraz całości rewolucji kulturalnej Polski Ludowej, na tle poprzedniego okresu lat międzywojennych, na czoło wysuwa się zbiorowa publikacja pt. *Kultura Polski Ludowej* (Warszawa 1966 PWE), przygotowana na Kongres Kultury Polskiej, który obradował w Warszawie 7—9 października 1966 r. Omówienie

poszczególnych dziedzin kultury przez specjalistów poprzedzone zostało w tej publikacji przez następujące wypowiedzi o charakterze ogólnohistorycznym: *Spotkanie z historią* (Bogusław Leśnodorski), *Postępowe tradycje polskiej kultury* (Konstanty Grzybowski), *O rozwoju kultury w Polsce Ludowej* (Jarosław Iwaszkiewicz), *Lwowski Zjazd Pracowników Kultury* (Bronisław Dąbrowski).

W wyniku obrad Kongresu powstała druga księga pt. *Kongres Kultury Polskiej. 7—9 października 1966. Materiały i dokumenty* (Warszawa 1967 PIW). W pierwszym dniu obrad na zebraniu plenarnym wśród przedstawicieli różnych dziedzin humanistyki był również socjolog Józef Chałasiński z referatem pt. *Unarodowienie mas ludowych*. Kongres obradował w dwunastu komisjach. W niektórych komisjach socjologowie zagajali dyskusje: prof. dr Jan Szczepański w Komisji Nauki i Oświaty, dr Jerzy Kossak w Komisji Planowania w Kulturze, doc. dr Kazimierz Żygulski w Komisji Działalności Kulturalnej w Środowisku Przemysłowo-Robotniczym.

Produktem socjologów w zakresie syntetycznego obrazu przemian społecznych w Polsce Ludowej jest zbiorowa praca pod redakcją Adama Sarapaty pt. *Przemiany społeczne w Polsce Ludowej* (Warszawa 1965 PWN). Praca ta, wydana w ramach działalności wydawniczej Wydziału Nauk Społecznych Polskiej Akademii Nauk, obejmuje następujące rozprawy: *Zmiany w strukturze klasowej społeczeństwa polskiego* (Jan Szczepański), *Rozwój ludności polskiej 1944—1964* (Edward Strzelecki), *Procesy urbanizacyjne w powojennej Polsce* (Stefan Nowakowski), *Procesy integracji społecznej na Ziemiach Zachodnich i Północnych* (Kazimierz Żygulski), *Rozwój zatrudnienia w Polsce Ludowej* (Antoni Rajkiewicz), *Przemiany społeczne wsi w Polsce Ludowej* (Bogusław Gałęski), *Zmiany społeczne na wsi w Polsce Ludowej* (Dyzma Gałaj), *Przeobrażenia świadomości społecznej ludności chłopskiej w południowej Małopolsce po drugiej wojnie światowej* (Kazimierz Dobrowolski), *Inteligencja w Polsce Ludowej* (Jerzy J. Wiatr), *Klasa robotnicza w Polsce Ludowej* (Adam Sarapata), *Rodzina w Polsce Ludowej* (Antonina Kłowska), *Polityka mieszkaniowa w Polsce Ludowej* (Adam Andrzejewski), *Polityka komunalna* (Adam Ginsbert).

Polski ruch robotniczy w okresie stulecia 1864—1964 jest przedmiotem nowej zbiorowej publikacji pt. *Historia polskiego ruchu robotniczego. 1864—1964*, opracowanej w Zakładzie Historii Partii przy KC PZPR. Część II pierwszego tomu tej publikacji pt. *W niepodległym burżuazyjnym państwie polskim. 1918—1939* została omówiona na łamach „Trybuny Ludu” (19 marca 1968), organu KC PZPR. „Kolejny wielki kompleks problemów — czytamy w tym omówieniu — to dzieje

ruchu w czasie pierwszej wojny światowej. Cezurą jest tu Rewolucja Październikowa. Rewolucja w Rosji i przeobrażenia rewolucyjne w pozostałych państwach zaborczych dopomogły narodowi polskiemu do zrzucenia jarzma rządów zaborczych. Część druga tomu aż po lata wielkiego kryzysu gospodarczego opracowana została przez Józefa Kowalskiego. Autor wskazując na korzyści, jakie masom pracującym przynosiło własne państwo, uznał zarazem, że w ówczesnych warunkach nie było obiektywnych ani subiektywnych przesłanek dla powstania państwa o innym obliczu klasowym. Poddając równocześnie ostrej i wnikliwej analizie działalność sił reformistycznych autor szczególnie wiele uwagi poświęcił w tej części dziejom nurtu rewolucyjnego i ewolucjom jego programu. — Zasadniczą trudność, tak tu, jak i w innych partiach Zarysu, stanowi ustalenie proporcji między niezbędnym tłem ogólnohistorycznym, a wątkami podstawowymi — historią obu nurtów politycznych klasy robotniczej. Autorowi udało się na ogół zachować właściwe proporcje między przedstawianiem tła, a właściwym przedmiotem wykładu przy położeniu nacisku na dzieje ruchu rewolucyjnego”.

Czy zmierzchnie klasy robotniczej? W artykule pod takim tytułem („Miesięcznik Literacki” marzec 1968) doc. dr Stanisław Widerszpil, autor książki *Skład polskiej klasy robotniczej. Tendencje zmian w okresie industrializacji socjalistycznej* (Warszawa 1967 PWN)¹, przeciwstawia się pogładowi, według którego postęp naukowo-techniczny, sięgając głęboko w procesy produkcji, prowadzi do zanikania klasy robotniczej. Widerszpil pisze: „W związku z tymi nowymi procesami wskazuje się na konieczność szerszego ujmowania zasięgu klasy robotniczej i w literaturze marksistowskiej zarówno w krajach kapitalistycznych, jak i socjalistycznych rzeczywiście taka tendencja obecnie przeważa. — Przekonywająco brzmi twierdzenie, że robotnicy, technicy, inżynierowie i w coraz większym stopniu naukowcy — traktowani łącznie — stano-

¹ Patrz także S. Widerszpil, *Niektóre aspekty rozwoju klasy robotniczej w Polsce*. „Nowe Drogi”, 1968, nr 2. Zwracam uwagę na cenne wydawnictwo Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk pt. *Zróżdła do dziejów klasy robotniczej na ziemiach polskich*, t. 1, pod red. N. Gąsiorowskiej-Grabowskiej: *Królestwo Polskie i Białostoczczyzna. 1864—1900*, cz. 1 i 2, Warszawa 1962 PWN; t. 2 pod red. N. Gąsiorowskiej-Grabowskiej: *Śląsk, Wielkopolska, Warmia, Mazury, Zachodnia Galicja. 1850—1900*, Warszawa 1962 PWN; t. 3 pod red. S. Kalabińskiego: *Królestwo Polskie i Białostoczczyzna. 1901—1914*, cz. 1 — 1901—1904, Warszawa 1968 PWN. Tenże Instytut publikuje *Zróżdła do dziejów rewolucji 1905—1907 na ziemiach polskich. Walki chłopów Królestwa Polskiego w rewolucji 1905—1907*. Zebrał i opracował S. Kalabiński i F. Tych, t. 1—2, Warszawa 1958—1960, Warszawa PWN.

wią najbardziej dynamiczną i przodującą siłę społeczeństwa socjalistycznego — doświadczenie współczesnych społeczeństw kapitalistycznych i socjalistycznych wskazuje, że klasa robotnicza — w szerokim tego słowa rozumieniu — i jedynie ona zdolna jest przewodzić w postępowym rozwoju społeczeństwa jako klasa reprezentująca jego przyszłe losy, przyszłe społeczeństwo bezklasowe”.

Do tego tematu wraca Widerszpil na łamach „Trybuny Ludu” (17 kwietnia 1968) w artykule pt. *Problemy rozwoju klasy robotniczej*. Czytamy: „W toku budownictwa socjalistycznego stopniowo zanikają i zanikać będą cechy, charakteryzujące robotników jako klasę pracowników «najemnych». Coraz bardziej wzrasta twórcza rola robotników jako współgospodarzy, rozszerza się skala jej potrzeb materialnych i kulturalnych. Wzrasta zarazem aktywność społeczna, rozszerzają się formy współuczestnictwa w zarządzaniu gospodarką i rządzeniu krajem [...] Klasa robotnicza, przy czynnym udziale i pod kierownictwem partii, zmierza do organicznego powiązania z sobą różnych grup społeczno-zawodowych, określanych mianem inteligencji pracującej. Grupy te mogą odgrywać postępową rolę o tyle, o ile przejmują podstawowe ideały społeczne klasy robotniczej, o ile «stapiają się» z klasą robotniczą, z której zresztą w znacznym stopniu się wywodzą. «Najsilniej zespolona z socjalizmem — stwierdził tow. Gomułka w przemówieniu wygłoszonym na spotkaniu z aktywem partyjnym Warszawy — jest inteligencja techniczna. Z nowym ustrojem wiąże ją charakter jej zawodowych zadań, jej wielka rola w społecznym procesie produkcji i bezpośredni, codzienny związek z klasą robotniczą”.

„Dążenie klasy robotniczej — pisze dalej Widerszpil — do pogłębienia roli rzeczywistego współgospodarza, do osiągnięcia poziomu kulturalnego i kwalifikacji zawodowych inteligencji technicznej oraz «stapianie się» innych grup społecznych, zwłaszcza inteligencji z klasą robotniczą — to dwa nierozzerwalnie związane z sobą procesy. Nazywamy je skrótowo «rozwojem klasy robotniczej». Rozwój ten jest szczyblem przejściowym do społeczeństwa bezklasowego. Procesowi budowy tego społeczeństwa towarzyszy integracja narodowa, kształtowanie się narodu socjalistycznego, wolnego od barier społecznych i kulturalnych, od antagonizmów klasowych i narodowościowych, od wszelkiego nacjonalizmu i kosmopolityzmu. Motorem tego procesu jest klasa robotnicza i jej partia”.

Na marginesie historycznego 50-lecia niepodległości naszego kraju, słowo o innym 50-leciu — w historii polskiej socjologii, a jednocześnie w historii socjologii amerykańskiej. Mam na myśli 5-tomowe dzieło *Polish Peasant in Europe and America*, opublikowane w latach 1918—

1920 w Bostonie w Stanach Zjednoczonych AP. Rezultat naukowej współpracy Amerykanina W. I. Thomasa i Polaka Floriana Znanieckiego, dzieło to, oparte na korespondencji i materiałach autobiograficznych emigrantów polskich w USA, jest studium socjologicznym tradycyjnej wsi polskiej oraz jej zmian w związku z emigracją do Stanów Zjednoczonych AP. Dzieło to ma reputację klasycznej pozycji w światowej literaturze socjologicznej. Trzeci tom tego dzieła to wielki, przeszło 300-stronicowy pamiętnik emigranta poprzedzony 80-stronicowym wstępem wydawców. Dzieło to było źródłem inspiracji dla badań nad pamiętnikarstwem młodego pokolenia chłopów w latach międzywojennych, badań, których kontynuacją są obecne prace nad pamiętnikarstwem wsi Polski Ludowej.

Biorąc udział w pracach nad materiałami pamiętnikarskimi, które napłynęły na konkurs pamiętnikarski młodego pokolenia wsi Polski Ludowej, ogłoszony w 1961 r. przez Związek Młodzieży Wiejskiej i zainteresowane zakłady naukowe Polskiej Akademii Nauk, podnosiłem wielokrotnie wartość tych materiałów jako socjologicznych dokumentów procesu wyzwania się „chłopskiej duszy” z „pańskiej niewoli”. Dwa aspekty tego procesu szły ze sobą w parze: wchodzenie chłopów do kultury ogólnonarodowej i autonomizacja jego osobowości.

Ten zasadniczy proces unarodawiania warstwy chłopskiej oświetla ją zarówno pamiętniki młodego pokolenia wsi Polski Ludowej, jak i opracowania historyczne. „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” (nr 9, 1967), wydawane przez Zakład Historii Ruchu Ludowego (istniejący od 1960 r.) przy Naczelnym Komitecie Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego, zawierają następujące rozprawy i artykuły: *W 50 rocznicę Wielkiego Października* (Od redakcji), *Geneza Niezależnej Partii Chłopskiej* (Benon Dymek), *„Czyn chłopski” w sierpniu 1937 r.* (Wilhelmina Matuszewska), *Organizacja akademików-ludowców w środowisku krakowskim. 1923—1939* (Józef Mężyk), *Polski ruch ludowy a spółdzielczość. 1918—1931* (Halina Trocka), *Stronnictwo Ludowe w Wielkopolsce i na Ziemi Lubuskiej. 1945—1949* (Zygmunt Hemmerling), *Działalność Stronnictwa Ludowego w pracach Związku Samopomocy Chłopskiej na Mazurach i Warmii. 1945—1948* (Józef Fajkowski), *Z dziejów zmagania o polskość Nadodrza* (Euzebiusz Basiński), *Świadomość społeczno-narodowa chłopów w świetle utworów literatury pięknej lat 1864—1939* (Jan Detko). Prócz rozpraw i artykułów „Roczniki” prowadzą następujące działy: Pamiętniki. Wspomnienia. Relacje. — Dokumenty źródłowe. — Materiały biograficzne. — Recenzje. — Bibliografia. — Kronika naukowa. — Wspomnienia pośmiertne. We wszystkich działach czytelnik znajduje bogaty materiał do historii ruchu ludowego, w szcze-

gólności do tego zasadniczego procesu unarodowiania warstwy chłopskiej przy jednoczesnym procesie autonomizacji chłopskiej osobowości. W związku z tym procesem z zainteresowaniem przeczytałem recenzję pióra Henryka Berezy („Twórczość”, 1968, maj), o chłopskiej powieści pt. *Wielka gra* pióra norweskiego pisarza Tarjei Vesaasa, która w oryginale norweskim ukazała się w 1934 r.

O bohaterze tej powieści Peer Bufaście Bereza pisze: „Peer Bufast żyje w świecie klasycznie chłopskim, ale ani razu nie przychodzi mu nawet na myśl, żeby widzieć w sobie chłopa, nie zaś takiego człowieka jak wszyscy. W *Wielkiej grze* nie ma śladu jakichkolwiek przesądów społecznych [...] Peer Bufast gra swoją wielką grę z przeznaczeniem, tak jakby był królewiczem duńskim, chociaż całe jego królestwo można objąć gołym okiem, wyszedłszy na próg domostwa w gospodarstwie Bufast. Peer nie wpadłby nigdy na myśl, że mógłby w czymkolwiek różnić się od królewicza duńskiego. Ta całkowita wolność od przesądów społecznych nie jest — rzecz jasna — jakąś szczególną zasługą pisarstwa Tarjei Vesaasa². To jest zasługa kultury, której choroby przesądu społecznego nie zdołały osiągnąć”.

Józef Chałasiński

² Tarjei Vesaas, pisarz norweski ur. w 1897 r., pochodzi ze starej rodziny chłopskiej z Vinje, gdzie dotąd mieszka. Jest laureatem norweskiej nagrody państwowej, skandynawskiej nagrody literackiej i włoskiej Premio Venezia. Jego powieść *Wielka gra* ukazała się w 1934 r. *Nocne czuwanie* w 1940 r., *Ptaki* w 1957 r.